

SVETLANA SLAPŠAK
**VOLNA IN TELO:
POGLED IZ ZGODOVINSKE
ANTROPOLOGIJE**

VSEBINA

Uvod 11

I. VOLNA MED ŽIVIM IN NEŽIVIM

Zgodovinska semantika in zgodovinska antropologija: metodološko
vozlišče 29

Imenovanje volne: etimologije, zgodovinska semantika 33

Volna in spolnost 37

Dodatek: Glavnik 43

Odisej in Penelopa: dve uporabi volne 47

Antična miturgija volne, preje in tkanja 52

Rituali in tabuji z volno 73

Dodatek: Rdeča preproga 76

II. ŽIVAL IN VOLNA

Miturgija jagnjeta 81

Podobe striženja 87

III. VOLNA IN TKANJE

Ženski svet 93

Dodatek: Epinetron 102

Dodatek: Postelja 105

Dodatek: Šatulja 109

Dodatek: Krilo 114

Miturgija tkanja in vezenja 118

Volna in družba 122

Volna, bombaž, svila 129

IV. REVOLUCIJA VOLNE

Ambelakia 135

Sirogojno 138

V. PRIMERI IZ TEKSTILNE INDUSTRIJE

Klobuček/klobučevina 145

Industrija luksuza: Dior 150

Geometrijska moda 153

Rebrasti žamet	158
Gobelin	162
Dodatek: Osebni zapis o gobelinu	166
Najlonke	171
Lanolin	175

VI. TKANJE, PISANJE, BRANJE

Textum – tekst	183
Tkanje, glas, podoba	188

VII. ZAKLJUČEK 195

Seznam slik	198
Bibliografija	199
Imensko in krajevno kazalo	210

Γιάννης Ρίτσος
ΤΟ ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΟ ΔΕΡΑΣ

8

Τί το θέλαμε το χρυσόμαλλο δέρας, —δοκιμασία καινούργια— ίσως η πιο μεγάλη θάνατοι, Συμπληγάδες, σκοτωμοί· κι ο Ηρακλής στη Μυσία λησμονημένος κι ο ωραίος Ύλας πνιγμένος στην πηγή· κι ούτε κουπί καινούργιο κι ούτε ξεκούραση. Κολχίδα, Αιήτης, Μήδεια. Ο ταύρος με τα χάλκινα πόδια. Το φίλτρο κι οι ανώφελοι αγώνες. Κι ύστερα ο Άψυρτος· — κομμάτια κομμάτια να τον μαζεύει ο πατέρας του απ' τη θάλασσα.

Κι εκείνο το δέρας —

σκοπός πια τελειωμένος, άλλος φόβος: μη θνητός ή θεός σου το κλέψουν, πότε να το κρατάς στο χέρι, να σου φέγγει τις νύχτες σου το χρυσό τρίχωμά του, πότε στον ώμο σου, να σε φωτίζει ακέριον, να σε δείχνει— στόχο κι αυτών κι εκείνων· και να μη σ' αφήνει μήτε μια στιγμή στον ίσκιο, σε μια δική σου ελάχιστη γωνιά, να κρυφτείς, να γυμνωθείς και να υπάρξεις.

Όμως, τί θα 'ταν η ζωή μας δίχως τούτο το χρυσό (καθώς λέμε) μαρτύριο;

Λέρος, 5.IV.68

(Γιάννης Ρίτσος. 1972. *Πέτρες. Επαναλήψεις. Κιγκλίδωμα*. Αθήνα, Κέδρος.

Tudi v: Γιάννης Ρίτσος. [1989] 1998. *Ποιήματα Ι'* (1963-1972). 2η έκδ.

Αθήνα, Κέδρος)

Yannis Ritsos
ZLATO RUNO

Kaj neki smo hoteli z zlatim runom – nov poskus – morda največji:
mrtvi, Simplegade, umori. In Herakles pozabljen v Miziji
in lepi Hilar v izviru utopljen. In ni novega vesla
niti premora. Kolhida, Ajet, Medeja. Bik z bronastimi nogami.
Strup in nekoristni boji. Potem pa še Absirt – koščki koščki –
da iz morja jih nabira oče.

Pa še to usnje –
namen končan, nova bojazen: da ti ukrade ga ne bog ne smrtnik,
ko v roki ga držiš, da kožuh zlat vso noč ti razsvetli,
ko nosiš ga na rami, da te osvetli nepoškodovanega, da te pokaže – tarčo –
za ene in za druge. In da niti trenutek te ne pusti zasenčenega
v tvojem najmanjšem kotičku, da se skrivaš, gol, da obstaneš.

A kaj bi bilo naše življenje brez tega zlatega (kot pravijo) pričevalca?

Leros, 4. april 1968
(Iz grščine prevedla Svetlana Slapšak)

Yannis Ritsos je pesem spisal na otoku zaporu Leros, kamor ga je zaprla vojaška hunta. V tej pesmi se je aktivist in komunist Ritsos spravil z antično mitologijo in njeno zapleteno, mnogotero polisemijo. Zlato runo je kontekstualizirano kot nekaj, kar je večno vredno in kar tistega, ki ga nosi, vedno izdaja in kot tarčo postavlja vsem možnim sovražnikom. Gre za osebni izbor, angažiranje in skrb za luč – razsvetljenost, enakost –, skratka, za človeško družbo boljše prihodnosti. Med mnogimi pesniškimi obravnavami zlatega runa se mi je Ritsosova zazdela najprepričljivejša, najbolj neutopična in etično najzahtevnejša.

UVOD

Antropologija materialov in materialnih ostankov je tesno povezana z arheologijo in etno-arheologijo. Ker za starejša obdobja pogosto nimamo materialnih ostankov iz lahko razgradljivih, praviloma organskih materialov, so etnografske primerjave lahko povedne, denimo za rekonstrukcijo orodij, recipientov in drugih predmetov iz materialov, ki nas zanimajo, ohranjenih v zbirkah ali še vedno v uporabi na raznih koncih sveta. Pri hrani, kot je denimo zelje, o katerem sem že pisala, so stvari enostavnejše, saj gre za zgolj eno rastlinsko kulturo in eno rabo, kakorkoli razvejeni so simbolni konteksti. Volna pa je mnogotero prisotna v vsakdanu in jo pogojujejo različne dejavnosti, odvisne od celotnega mikro- in makrookolja – podnebja, živinoreje, tehnik predelave, trgovskih poti in trga nasploh, razredne strukture, industrijskega razvoja, politike, mode ... V sodobni antropologiji obstaja tendenca, da se vse, kar zadeva materiale, in tako tudi volno, obravnava znotraj antropologije komoditet,¹ socialnopolitične vidike dobave in pridelave materialov pa se opazuje v mikrosgodovinskem kontekstu, torej na določeni lokaciji v določenem, ne predolgem časovnem razponu. V primeru volne in končnih proizvodov je etnografija ponudila tudi obilico interpretacij, ki temeljijo na estetskih presojah in dekodiranju simbolov, denimo na tkaninah, vezeninah in preprogah. Imaginarij vezenin in tkanja, ki je v nekaterih kulturah dominanten vizualni izraz, lahko v takšnih interpretacijah dobi visok družbeni ugled, povezan s kolektivnim, najpogosteje nacionalnim imaginarijem.² Sicer je raziskovanje ornamentov lahko izjemno koristno z vidika zgodovinskosti motivov in z njimi povezanih

II

1 Haugerud, Angeliq, Priscilla M. Stone in Peter D. Little (ur.). *Commodities and globalization: Anthropological perspectives*. Rowman & Littlefield Publishers, 2000.

2 Schneider, Jane. »The anthropology of cloth.« *Annual Review of Anthropology* 16.1 (1987): 409–448.

tehnik – zahodnoevropski cvetni motivi, denimo, so se na Balkanu tako uveljavili skupaj z novimi anilinskimi barvami.³

12

Antropologija komoditet je relativno mlada subdisciplina antropologije z zelo kompliciranim metodološkim razponom: ujeti mora odnose med populacijami potrošnikov, ideologijami, verovanji, družbenimi odnosi in geopolitičnimi okolji, da bi se uspešno dekodiral pretežno utopični tekst ustvarjanja privatnega okolja, organizacije telesa in simbolne projekcije družbeno usklajene identitete. Tržno ponujeni modeli dizajna, ki izhajajo bodisi neposredno iz prestižne industrijske veje, iz prilagojenega lokalnega »prevoda« bodisi iz agresivno promovirane poceni adaptacije množične produkcije, so takoj razumljivi, koda je prosojna: tržna produkcija želja je v tem smislu proizvedla tudi »raziskovalno« potrošništvo, iskanje predmetov, posebne poti, modrost in iznajdljivost zahtevnega potrošnika, ki je sposoben prelisicati veljavne cenovne omejitve, relativno nedosegljivost predmeta in si prilastiti predmet poželenja mimo množičnega nakupovanja.

Antropologija dizajna⁴ je neka zvrst »inverzne arheologije«, ustvarjanje vtisa preteklosti, ki lahko žrtvuje tudi komoditeto na račun efekta, ki naj bi bil najintimnejši odraz identitete lastnika. Stilsko pohištvo, romanje po boljših trgih, iznajdljivost »na terenu«, to so fenomeni, ki jih obdeluje antropologija dizajna, poleg obsedenosti z najnovejšim in najdražjim ali najprestižnejšim na trgu komoditet.

Obe smeri sodobne znanosti, antropologijo komoditet in antropologijo dizajna, sem morala povezati z zgodovinsko antropologijo. V zgodovinski antropologiji je še vedno v središču zanimanja človek, manj pa material in pravzaprav cel aparat oziroma predmeti, s pomočjo katerih interpretiramo različna obnašanja, denimo antičnega človeka. Meje antropologije in arheologije so v tem primeru še posebej zabrisane: v ameriškem prostoru meja med antropologijo in arheologijo niti disciplinarno ne obstaja. Predmeti, kot so košare, posode, trinožniki, gobe, palice,

3 Blazczyk, Regina Lee. *The color revolution*. MIT Press, 2012.

4 Gunn, Wendy, Ton Otto in Rachel Charlotte Smith (ur.). *Design anthropology: theory and practice*. A&C Black, 2013.

sandale itn., dajejo dragocene podatke o telesu in obnašanju: v srečnih primerih imamo ohranjen tako predmet kot podobo predmeta in pripadajočo besedo (ime) ali celo tekst, ki se nanaša na predmet. Volna je, skupaj s predmeti, ki služijo pri obdelavi, predmeti, ki so proizvod, podobami obdelave in bogato terminološko mrežo, kraljevski primer. Posebno pomembna pa je povezava z živalmi, saj daje volni ekskluziven položaj na meji med živim in mrtvim v redkem primeru, ko proizvod ne predpostavlja nujno smrti bitja, od katerega se material prevzema. Zaradi tega je poudarek raziskave moral biti v odnosu volne in telesa, človeškega in živalskega. Ko se človek obleče v krzno živali, je žival mrtva, pri čemer je manj pomembno, ali jo je človek sam ubil: krivda je vpisana v človeka, njegovo preživetje po zaslugi toplega krzna je bilo posledično odvisno od umora živali. Z volno je zadeva drugačna – človek lahko dolga leta in brez krivde živi v sožitju z ovco ali kozo, ki ga vsako leto obleče v toplo odejo in ga obenem nenehno hrani z mlekom. Volna je živa, ker je odvezta živi živali. Gol človek, občutljiv za ostro klimo, ne bi mogel preživeti brez volne. Vse ostalo, bombaž, lan, konoplja in tudi svila, ki nastaja v ciklusu življenja neke žuželke, nima te povezave z življenjem.

13

Med antropologijo komoditet in antropologijo dizajna je dovolj prostora za umeščanje zgodovinske antropologije, kar omogoča shemo odnosov različnih antropoloških motivacij:

Volna kot izmenjava med človekom in živaljo, pri čemer žival ostane živa

Antropološki status volne je tukaj podoben statusu jajc in mleka, hrane živalskega izvora, ki jo človek pridobi, ne da bi moral žival ubiti. Jajce je v mnogih kulturah ohranilo simbolno vlogo začetka, tudi kozmičnega začetka. Pogosto so izjemni posamezniki rojeni iz jajca, denimo bog Eros in para dvojčkov Kastor in Polidevk pa Helena in Klitajmestra. Na drugi strani ima mleko poleg simbolne moči, ki je povezana z dojenjem in posledično življenjem, pomembno vlogo v pogrebnih ritualih. Pri žrtvovanju se mleko pojavlja prav tako kot kri, a je najpogosteje namenjeno htonskim božanstvom. Volna pa predstavlja povezavo med živim in mrtvim, zlasti še, ko je pobarvana rdeče ali škrlatno.

Volna kot transfer v ritualih rojstva in smrti

Volna (kot nit oziroma sukanec) rdeče barve je podoba curka krvi. Pogost ritual je obvezovanje dela telesa (roka novorojenčka) z rdečo volno kot zaščita pred demoni. Na grških vazah imajo hetere, tudi ko so popolnoma gole, zavezano rdečo nit s kakim amuletom okrog roke ali stegna; ne posebno uspela interpretacija je, da gre za zaščito pred nezaželeno nosečnostjo. Veliko bolj prepričljivo je, da so to nosile kot zaščito pred moškim nasiljem: amulet in rdeča nit sta opomin moškemu, da bo za nasilje kaznovan oziroma da je pod učinkom neke magije.

14

Volna kot transfer podob/spomina/zgodovine

V tem primeru gre predvsem za antropologijo dizajna: zgodovinske in mitološke scene, tapiserije s podobami v notranjih javnih prostorih, simbolne in memorialne podobe, ki ustrezajo funkciji prostora. V to kategorijo spadajo tudi gobelini, vezenine, kvačkane zavese s podobami.

Volna kot semiotični okvir družbenih odnosov

Gre za zapletene pomene spolnega odnosa, odnosa med spoloma, razrednih razlik, zasnovanih na različnem statusu pri obdelavi volne. Prezrto žensko hišno pletenje lahko v določenih okoliščinah, denimo med vojno, postane posebno cenjeno kot plemenita, humana in tudi domoljubna dejavnost.

Volna kot področje kompetence spolov in generacij (ženske, otroci)

V mnogih patriarhalnih družbah je delo z volno dosledno omejeno na žensko populacijo. Prodaja presežka dela ali delovnih kompetenc lahko iz strogo nadzorovanega dela žensk in otrok, omejenega na hišo, naredi fluidnejšo dejavnost, ki samo deloma poteka doma. V nekaterih primerih so proizvajalci tudi v neposrednem stiku s trgom, brez posrednika.

Volna kot motivator ekoloških in družbenih sprememb

Če odmislimo zgodnje upore zoper industrializacijo, je simbolni ali realni »povratek« k enostavnim (ročnim) tehnikam proizvodnje oblačil značilen zlasti za obdobja ekonomskih kriz, okupacij, revščine po voj-

ni in vsakovrstnega pomanjkanja. Verjetno najbolj kruta podoba dela z volno v kontekstu družbenih sprememb so »tricoteuses« v obdobju terorja po francoski revoluciji: ženske, ki spremljajo eksekucije z giljotino in pletejo ...

Volna kot motivator mobilnosti – izmenjava, transhumanca, nomadizem

Trgovina z volno je pogojevala posebne oblike mobilnosti pastirske populacije in lastnikov drobnice, da bi se uskladili s centri predelave ali industrijskimi kompleksi. Sem spadajo selitve, ki se prilagajajo podnebju in stanju pašnikov (planine poleti, ravnice pozimi), in tudi kolonialna organiziranost vzgoje drobnice. Tako je bila denimo intenzivna ovčereja v Avstraliji in na Novi Zelandiji skoraj izključno usmerjena v pripravo volne kot osnovne surovine za tekstilno industrijo v Angliji.

15

Volna kot področje raziskovanja tehnik

Obilica orodja za obdelavo volne v časovnem razponu od prazgodovine do sodobne industrije priča o izraziti dinamiki in hitrosti spreminjanja in razvoja tehnik za proizvodnjo tkanin. Izboljševanje tehnik je stalnica dela z volno, od individualnega raziskovanja novih pristopov pa vse do kodifikacije barv in oblik. Tako imenovane tradicionalne oblike, ki imajo stabilen trg, so zgolj dokaz uspešnosti določenih tehnik, nikakor pa ne znak pešanja ali regresije tehnik.

Volna kot orodje družbene kontrole, represije, sedentarnosti

V izrazito patriarhalnih družbah je bila obdelava volne oziroma proizvodnja tkanin za domačo rabo in za prodajo način kontrole oziroma nadzora nad ženskami, eksploatacije, represije in prisilne sedentarnosti. Fluidni status ženske z očitnimi zaslugami za preživetje in tudi ugledom, če so bili njeni proizvodi cenjeni, za patriarhat pomeni tveganje. Lahko pa se skozi proizvode izrazi volja in tudi upor ženske, na osnovi ekonomskega statusa se spreminjajo odnosi moči v patriarhalni družini.

Volna na telesu: seksualnosti

Gre za nekaj oblik seksualnosti: prva je živalski transfer, ki ga v seksualnosti predstavlja poraščenost, druga je simbolni potencial volne, ki igra pomembno vlogo v seksualni iniciaciji ženske (dota, svatba, rojstvo/zашčita novorojenčka), in končno metaforični potencial tkanja, verbalnega prevoda postopkov in telesnih gibov.

16

Volna kot orodje emancipacije

V izjemnih situacijah patriarhat lahko delegira ženske, da izboljšajo družbeno in ekonomsko stanje družine ali skupine. Takšno popuščanje nujno proizvede neko obliko emancipacije – zavzemanje prostora, družbene niše, pogodbene možnosti razširjanja nekih pravic in svobode. To je lahko tudi pridobivanje prostega časa, priložnosti za intimnost, šolanje, razširjanje obzorja.

Volna, farmakopeja, kemične tranzicije

Volna je pogosto bila med materiali za izvajanje magije. Razen te vloge so zgodaj v antiki odkrili zdravilne lastnosti maščobe, ki jo je bilo mogoče izločiti iz vode ob pranju volne. V industrijskem obdobju so to mast z novimi tehnikami laže pridobivali v večjih količinah in je dobila znanstveno ime lanolin. Ob mnogih industrijskih rabah te snovi (za zdravila, kozmetiko, industrijo lakov in barv) in ob mnogih novih imitacijah in surogatih za volno se je pojavila še ena za človeka pomembna medicinska okoliščina uporabe – alergija.

Volnonosna žival: simbolika, žrtvovanje, miturgija

Žrtvovanje in krivda za umor volnonosne živali sta proizvedla posebne miturgije: mnoge so versko obarvane, druge kolonialno in industrijsko, obstajajo tudi tiste, ki se nanašajo na prehrano. Vegetarijanstvo in veganstvo sta prelomna diskurza nove in upravičene kulpabilizacije za pomor živali: argument je lahko antropomorfen, a opomin zadeva preživetje človeka, ne samo živali.

Čeprav danes redko oblečemo oblačila iz čiste volne in velja vse, kar je iz nje izdelano, za luksuz, obstaja v številnih jezikih ogromno izrazov, ki

jih uporabljamo vsakodnevno in izvirajo iz priprave ter uporabe volne. Mačka prede, denimo, ponavljajoč zvok aktivnosti visoke kulture.

Na idejo, da bi izkoristili krzno živali, ne da bi jo za ta namen ubili, so menda prišli ljudje med rekama Tigris in Evfrat v Mezopotamiji (grško: »medrečje«), torej v zibelki civilizacije, nekje v desetem tisočletju pred našim štetjem. Striženje, predenje, tkanje ali pletenje oblačil si je lahko zamislil samo kak tehnološki genij. Tudi vsak drug tekstil rastlinskega ali živalskega izvora pripravljajo po modelu volne. Ovca, žival, ki je mobilna in uživa rastline, ki drugim prežvekovalcem ne teknejo, je idealna spremljevalka človeka, saj zadovoljuje vse njegove osnovne potrebe po hrani in oblačilih. Že nekje okoli tretjega tisočletja pred našim štetjem so se ovce razširile po večjem delu Sredozemlja. V antični Grčiji je bila priprava volne in tkanin žensko opravilo, in čeprav so obstajale tudi delavnice za izdelavo tekstila, so člane gospodinjstva z oblačili najpogosteje oskrbovale kar domače ženske. Raznolikost tkanin antičnega Sredozemlja, izdelanih po osnovnem modelu volne, je služila specifičnemu podnebnemu in družbenemu okolju – od poštirkanih kril babilonskih pisarjev in prozornih tkanin egipčanskih žensk za zabavo do rimskih tog. Rimsko kolonizacijo je spremljalo širjenje ovc na nova ozemlja. Velika ekološka katastrofa, ki se je na prelomu tisočletij zgodila v Severni Afriki, predvsem v Kirenajki (današnji Libiji), in ki je ta del sveta spremenila v puščavo, je bila posledica (tudi) pretirane ovčereje, saj so ovce popasle vso tamkajšnjo vegetacijo. Med drugimi je izginila tudi rastlina silfium, glavna začimba v antični kuhinji, ki jo je potem postopoma nadomestil česen. V vsakem primeru gre za nedavni primer, kako se lahko v samo enem tisočletju ali še prej vse spremeni na slabše.

Ovce so izginjale in se ponovno pojavljale: njihova zgodovina⁵ postane posebno dinamična v modernem času in med evropsko kolonizacijo, ko je bil uvoz ovc zakonsko urejen, pogosto z zelo ostrimi kaznimi – v Španiji je bil uvoz ovc do 18. stoletja denimo kaznovan z usmrčitvijo. Umetnost tkanja, ki je bila tako razvita v bizantinskem cesarstvu,⁶ je, potem

5 Temeljno delo: Ryder, Michael Lawson. *Sheep & man*. 1983; Duckworth, 2007.

6 Thomas, Thelma K. »Coptic and Byzantine textiles found in Egypt: Corpora, collections, and scholarly perspectives.« V: *Egypt and the Byzantine World 300–700* (ur. Roger Bagnall), Cambrid-

ko so krščanski osvajalci Bizanca na Sicilijo pripeljali grške tkalce kot sužnje, prispevala k pisanosti italijanske renesanse in pozneje k nedvomnemu vplivu italijanskega modnega okusa v Evropi.

Mešanje vrst in uvoz iz Azije (kašmir, merino) sta obogatila izbor tkanin. V 14. stoletju je v Veliki Britaniji vladal kralj Edvard III., ki so mu pravili »trgovec z volno«, saj se mu je posrečilo razviti lokalno proizvodnjo in odpraviti odvisnost od uvožene volne, tudi po zaslugi tega, da je flamskim tkalcem, ki so bežali pred španskimi osvajalci, ponudil zatočišče v Angliji. Po drugi strani pa so reforme, ki jih je izvedel Henrik VIII., privedle do tega, da so začeli deprivilegirani pastirji bežati v nove kolonije, denimo v Severno Ameriko. Tudi španski konkvistadorji so pripeljali ovce v nove kolonije, tako da so se volnene poti srečale na celini. Eden od razlogov za nezadovoljstvo v severnoameriških britanskih kolonijah so bile prav britanske omejitve za lokalno proizvodnjo in izvoz volne. Zaporniki, pregnani v Avstralijo, so samo z nekaj ovcami začeli eno najuspešnejših svetovnih industrij volne. V zvezi s sosednjo kolonijo pa je treba povedati, da so evropske in ameriške trgovine danes polne zamrznjene novozelandske jagnjetine, čeprav je tudi volna uspešna in konkurenčna industrijska veja.

Volna pa je gotovo imela poseben položaj v postopkih in verovanjih in v vsakdanu, obeleženem z rituali: dober primer je še danes na Balkanu prisoten običaj, da novorojenčku okoli roke zavežejo nitko rdeče volne. Simbolika krvi in tvari, ki je obenem živa in mrtva (žival, ki je dala volno, je ostala živa), zagotavlja novorojenčku uspešno preživljanje.

Od 18. stoletja so eksperimenti z izboljševanjem procesov priprave volne, predenja in tkanja pripeljali do industrializacije – pravzaprav najhitrejše industrializacije na poti k razvitemu kapitalizmu in tekstilne industrije. O tem, kako lahko ovce hitro zagotovijo uspeh neke družbe, morda najbolje priča primer z Balkana, o čemer bom širše razpravljala v nadaljevanju: v vasi Ambelakia, ki leži na izhodu iz doline Tempe v osrednji Grčiji, so v 18. stoletju proizvajali volno rdeče barve in tkanino, ki je bila po oceni avstrijskega dvora najprimernejša za vojaške uniforme, pravzaprav hlače avstrijskih vojakov. Karavane so brez premora potovale

med Ambelakii in Dunajem čez osrednji Balkan pod turško oblastjo. V Ambelakiih so odprli šole, knjižnice in celo gledališče, prebivalci so bogati. To je trajalo samo kakšnih 30 let, nato pa so v Veliki Britaniji izumili stroje za hitrejšo in cenejšo tkanje, začela se je industrijska revolucija, Ambelakia pa so spet postala nepomembna vas, vendar s številnimi izjemnimi zgodovinskimi spomeniki ...

Povezanost znanosti in dobička je odprla povsem novo področje izkoriščanja volne. Že antični zdravniki so poznali zdravilne lastnosti masti, ki so jo pridobivali iz volne (pravzaprav gre za proizvod kožnih žlez ovce). V številnih kulturah so to mast uporabljali za zdravljenje raznih bolezni, predvsem kožnih, pa tudi drugih, denimo prehlada. Industrijska obdelava volne in vseh njenih sestavin, torej tudi lanolina (najbolj razširjeno, sicer znanstveno ime za to mast), je v veliki meri odprla tudi področje industrijske kozmetike. Tudi danes skoraj ni kreme za obraz brez lanolina in četudi vam kozmetična industrija ponuja kreme z eksotičnimi in »novimi« sestavinami, se ne pustite prepričati: večino krem z vsemi čudežnimi in povsem nepomembnimi učinki, ki jih potrebujete, lahko sami izdelate v svoji kuhinji iz lanolina, ki ga kupite v lekarni, ter drugih priročnih sestavin, kot so na primer olivno olje, mleko, med, želatina, sadni in zelenjavni sokovi, zelišča in seveda prekuhana voda. Da o razliki v ceni niti ne govorimo. Lanolin uporabljajo tudi v druge namene, denimo za vzdrževanje čolnov. Z njim so povezani novi miti in predsodki: v 19. stoletju so verjeli, da ga izdelujejo iz ostankov v kanalizaciji mest z razvito industrijo volne, kar je bilo v nekaterih primerih v Veliki Britaniji tudi res. Danes se je pojavil strah, da se s proizvodi, ki vsebujejo lanolin, lahko prenaša bolezen norih krav.

19

Ovce in volna v zgodovinski perspektivi označujejo razmeroma hiter družbeni napredek, hkrati pa tudi veliko tveganje. Ekološko katastrofo v Severni Afriki v antiki je mogoče primerjati s popolno spremembo ekološke slike Velike Britanije po reformah Henrika VIII.: angleška pokrajina se je iz pašnikov spremenila v ogromen vrt za lovsko in drugo zabavo pripadnikov višjih razredov. Z Otoka so izginile cele živalske vrste, registrirane samo stoletje prej, denimo medvedi. Medtem ko je surova volna v industrijska središča prihajala iz kolonij, so postajala mesta siva in

mračna legla bede, bolezni in nehigiene. Britanska industrijska premoč, ki je temeljila na premogu in tekstilu, se je razmeroma hitro zmanjšala zaradi prehoda na druga goriva in odkritja tkanin iz umetnih materialov. Toda kapitalistična kultura brezupa in depresije je povsod sprožila korenite družbene in kulturne spremembe: nekatere izmed njih smo začeli razumevati šele v času tranzicije.

Danes je proizvodnja volne in volnenega tekstila v glavnem ekskluzivna in lokalna, s stabilnim, vendar razmeroma majhnim prostorom na svetovnih trgih. Revolucionarni časi volne so daleč, tekstilna industrija v svetu v glavnem izumira, predvsem po zaslugi suženjskega dela v Aziji. Ali bo proizvodnja volne ponovno v središču ključnih družbenih sprememb, denimo odprave suženjskih pogojev dela in uvedbe humanih standardov, ni mogoče predvideti. Lahko se zgodi, da ljubko in mirno bitje, kakršno je ovca, ponovno sproži kakšno ekološko katastrofo.

V svoji temeljni študiji o volni v antičnih običajih, pravzaprav o verovanjih in ritualih, Jacob Pley⁷ podaja izčrpno dokumentacijo o omenjanju volne. Gre predvsem za različne oblike žrtvovanja in magije. V študiji, starejši od enega stoletja, seveda ni epistemoloških premišljanj novejšega obdobja. Današnji standardi akademskih objav, razen odsotnosti vsem razumljivega jezika (angleščina se ne more primerjati z latinščino v terminološki preciznosti), sploh več ne podrazumevajo pokrivanja celotnega področja, ko gre za določeno temo ali pa segment določene teme. V tem smislu je epistemološko upravičeno in tudi etično sprejemljivo, da v nadaljevanju debate izkoriščam samo razvoj teorije in metodologije v enem stoletju in spremembe v zgodovini dogodkov, ki so opredelili področje (tekstilna industrija in socialne spremembe, ki so ji sledile). Zaradi tega se moj prispevek posebej nanaša na vprašanja spola in spolnosti v ritualnem območju antičnih svetov.

Volna kot prenosnik plodnosti/spolnosti se pojavlja v mitološki zgodbi o boginji Ateni in njenem konfliktu s Pozejdomom (ali v drugi različici Hefajstom): moški bog poskuša Ateno kaznovati na običajen način – s

⁷ Pley, Jacob. *De lanae in antiquorum ritibus usu*. Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, Bd. IX, Hft 2, Giessen, 1911.

posilstvom. Atena odrine boga in sperma pade na njeno nogo: boginja vzame košček volne, obriše spermo in volno vrže na tla. Iz zemlje se rodi Erihtonij, čigar prvi del imena vsebuje »volno«; Erihtonij je »avtohton« (auto-chthonos), sam rojen iz zemlje, torej od skupne, ne človeške matere.⁸ Zgodba je za Atence imela poseben pomen, ki je zlahka izkoriščan v narativni dodelavi popolne odsotnosti žensk kot državljanek iz atenskega zakonskega sistema.⁹ Ritualno ločenje patriarhalno superiorne moške plodnosti izvaja volna, transfer med živim in mrtvim svetom. Boginja Atena, ki ščiti mesto Atene, je najpomembnejša za mesto oziroma polis, tako da je njen kip postavljen v treh variantah na atenski Akropoli: Polias, zaščitnica mesta, Promahos, vodilna borka, in Partenos, devica. Devištvo je predvsem socialno-ritualni status, ki v podobnih primerih (delfijska Pitija, rimske Vestalke) omogoča manipulativni prostor patriarhatu. Ta je, razen socialno-ritualnega pomena, izrazito političen.¹⁰ V osnovi patriarhalne družbenopolitične zahteve, ki opredeljuje človeški svet še danes, stoji kontrola rojevanja. V zgodbi, v kateri volna prenaša funkcijo plodnosti z uporniške ženske (ki zavrača reprodukcijo) na zemljo, najdemo kar nekaj travmatičnih točk kolektivnega kulturnega spomina, ki pričajo o ambivalentnosti zoperstavljenih ideoloških tekstov in dvosmislenih paradigem.¹¹ Volna je bila v antičnih kulturah skoraj izključno področje ženske delovne avtoritete: največji del tekstila oziroma oblačil je bil izdelan doma, in za to hišno industrijo so skrbele ženske. Delovna sila pa so bile sužnje – vendar odnosi niso bili družbeno razdeljeni po jasnih linijah: velik del atenskih državljanov je imel za obdelovanje tekstila doma samo svojo soprogo in druge ženske iz družine. »Delegiranje«, ki ga v mnogih kulturah patriarhat izvaja tako, da prenaša določeno avtoriteto (predvsem povezano z delom in rituali), je dobro znano: pogosto patriarhat delegira celotno področje pogrebniških ritualov na ženske; tukaj je tipično tudi zdravljenje (posebej skrb za zdravje žensk

21

8 Prokhoris, Sabine. »Lignes de partage.« *Vacarme* 6.4 (1998): 52–55.

9 Loraux, Nicole. *Les enfants d'Athéna: idées athéniennes sur la citoyenneté et la division des sexes*. François Maspero, 1981.

10 Broder, Philippe-Alexandre. »Un discours rituel d'appropriation du territoire.« *Hypothèses* 1.9 (2006): 47–58.

11 Loraux, Nicole. »Les méandres de l'hellénitude.« *Espaces Temps* 42 (1989): 17–22.

in porod), prehrana, trgovanje, osnovno izobraževanje otrok oziroma skrb za otroke vsaj do obdobja prehoda (*rites de passage*). V teh »nišah« na periferiji družbe ženske pogosto ustvarjajo lastno moč in avtoriteto, zato odnosi med spoloma niso vedno enako in stabilno opredeljeni, pogajanje in konflikt odreja prostor, moč in funkcioniranje niš v patriarhatu. Rokovanje z volno plastično prenaša del teh odnosov: če je v primeru izogibanja materinski in ženski avtoriteti pomembna naracija, ki opredeljuje celotno družbo (atenski polis oziroma demokracijo), gre v primeru, ki ga prinaša Homerjeva *Odiseja*, za opredelitev osnovnih ritualnih pozicij volne, njenega mesta v proizvodnji dobrin, spolne razporeditve dela in družbenih vlog.¹²

V *Odiseji* junak Odisej (9. spev) in njegova soproga Penelopa (1.–2. spev in drugod) manipulirata z volno.¹³ V epizodi s kiklopom Polifemom Odisej rešuje svoje preživle mornarje in sebe tako, da se drži volne na spodnjem delu telesa ovna in se tako izmuzne iz jame po tem, ko je Polifema napil z vinom in med spanjem oslepil. Polifem je divje bitje, ki ne pozna vina, produkta kulture, ki pije mleko, in obenem je kaniibal ... Na izhodu iz jame Polifem otipa ovce, ampak ne od spodaj; ko vpraša, kdo ga je oslepil, Odisej odgovori z jezikovno igro: »Nihče.« Živa volna v tej zgodbi pomaga pri ohranjanju življenja. Fizični kontakt (držanje) se zelo pogosto pojavlja v ritualih različnih kultov, zlasti držanje rastline. Ali s to prevaro Odisej kaže tudi to, da je boljši pastir od Polifema, ker bolje pozna živali in z njimi postopa učinkoviteje? Vsekakor pa se volna pojavlja kot močan transfer med svetovoma življenja in smrti pa tudi med kulturo in barbarstvom.

Penelopa zadržuje nasilne snubce, ki mislijo, da je Odisej že zdavnaj mrtev, tako, da povezuje izbor bodočega moža s končanjem mrtvaške-

12 Slapšak, Svetlana. »Odissea: il primo Io europeo?: l'intervento omerico nella miturgia, il genere e il discorso.« V: *Ulisse per sempre: miturgie omeriche e cultura mediterranea: atti del Convegno internazionale, Trieste - Ljubljana, 4-5 settembre 2012* (ur. Ezio Pellizer), Trieste: Editreg, 2013, str. 27–35.

13 Slapšak, Svetlana. *La laine homérique: Vo Incontro internazionale GRIMM - Gruppo Mythourgies sul tema »Miti d'identità - identità dei miti, Luoghi e oggetti simbolici del mito in Omero e oltre«*. Università di Trieste, Institutum Studiorum Humanitatis, martedì 29 ottobre 2013, mercoledì 30 ottobre 2013. Trieste; Ljubljana, 2013.

ga pregrinjala za svojega svaka, ostarelega Odisejevega očeta.¹⁴ Laert (v spevih 23–24) se pokaže kot pozabljev in žalosten starček, ki ga Odisej zlahka prepriča, da je njegov sin. Medtem ko Penelopa zavaja snubce, Laerta sploh ni na dvoru: on živi skromno na nekem posestvu, ki je po pomenu in prostoru daleč od kraljestva otokov Kefalonije in Itake ... To je morda del Penelopinega načrta, ker skriti Laert ne izziva potencialne želje snubcev, da njegovo življenje končajo predčasno. To, da Penelopa izdeluje pogrebno pregrinjalo iz volne, je morda znak zvijače, saj volna ni izrazito ritualno uporabna sestavina v grobnih običajih – »mrtve« oziroma rastlinske tkanine, kot sta lan ali bombaž, so veliko bolj izrazito definirane. Ponavljanje postopka, tkanje in raztkanje, destabilizira kar nekaj družbenih stalnic v življenju homerskega sveta in tudi zgodovinskih antičnih svetov: ženske, ki izdelujejo volno, v nejasnih razmerah sužnje – svobodne ženske (ker očitno vse delajo), so osnova domače ekonomije – saj proizvajajo oblačila.¹⁵ Penelopin postopek uničuje predvideni spolni red z namenom, da ohrani prejšnji intimno gospodinjski red lastne ožje družine. Soproga postane vladarka, namesto pričakovane vrtnitve starega vladarja (po izginotju Odiseja), ki se skriva – očitno v dogovoru z vladarko: celotna družbena hierarhija je subvertirana oziroma obrnjena na glavo. V njej Penelopino »obrnjeno« tkanje lažnega pogrebnega pregrinjala (napačna tkanina, skriti »umirajoči«) popolnoma odgovarja spremembi družbene situacije. V primerjavi z Odisejem, ki s svojim postopkom ohranja samo funkcijo žive volne, Penelopa manipulira z osnovnimi vrednotami – smrt, življenje, družinski red, gospodinj-ska funkcionalnost – in vse to v nasprotju z zahtevo razmnoževanja in dedovanja predvsem moške linije (snubci). Legalni nosilec moške linije dedovanja (Laert) se skriva v oddaljeni hiši in v družbeni nevidnosti – kakor ženska. Odisejeva volna na živem ovnu in Atenin košček volne, izgubljen z ovce v premikanju, imata podoben pomen, sicer globoko povezan z življenjem in razmnoževanjem, ampak ritualno zdaleč manj

14 Lowenstam, Steven. »The Shroud of Laertes and Penelope's Guile.« *Classical Journal* 95.4 (2000): 333–348.

15 Pantelia, Maria C. »Spinning and weaving: ideas of domestic order in Homer.« *American Journal of Philology* 114.4 (1993): 493–501.

zapleten kot Penelopine manipulacije med svetovoma in spoloma. Tako kot božanska sperma se Odisej drži volne, ki prenaša življenje. Penelopa pa subvertira celoten kompleks ritualov, spolnih vlog in obveznosti, družbenih meril in stereotipov, skupaj z mnogimi ritualnimi obveznostmi. Tako kot boginja Atena Penelopa svojevoljno odpravlja moško spolnost in kaotično razmnoževanje ter uvaja svoj red in spolna pravila, planirano razmnoževanje in prilagajanje pravil lastnim (ženskim) zahtevam. Iz tega izhaja, da volna v razporeditvi živo/mrtno ni enako spolno razporejena: ženske manipulacije z volno so neprimerno bolj zapletene in objemajo veliko večje področje ritualnih praks in narativne invencije.¹⁶ Penelopino dejanje je začasno ter v osnovi namenjeno ohranjanju obstoječih družbenih in ritualnih pravil za dlje časa, zunaj prostora trenutnega prilagajanja in improvizacij pod pritiskom. S tem ona opredeljuje ritualne obveznosti in z njimi povezane naracije kot področje arbitrarnega in spremenljivega v povezavi s kontekstom, potrebami in spreminjanjem družbenih in spolnih odnosov. Penelopa torej ni samo »modra« zaradi tega, ker čuva hišo, moški ugled in patriarhalni red, ampak predvsem zaradi tega, ker je pripravljena temeljno spreminjati obstoječe okvire in jih usklajevati z življenjsko realnostjo. Lahko bi rekli, da Penelopine postopke omogoča njeno sistematično nesprejemanje vladajoče naracije (ki jo lahko izenačimo z ideologijo): logika in motivi njenega delovanja izhajajo iz njenih konkretnih potreb in potreb kolektiva, v katerem živi.

V soglasju s svojim delovanjem Penelopa sprejema Odiseja šele po zapletenem in izdelanem sistemu preizkusov in vprašanj: ni bilo možno drugače, ker ni brezpogojno pristala niti na avtoriteto patriarhalnih zahtev snubcev. Točka razkritja oziroma Penelopinega pristajanja na povratek v patriarhalni sistem odnosov je potrdilo skupnih spominov, zakonske solidarnosti in, ne na koncu, enakosti ženske in moškega v regulaciji zakonske zveze.

¹⁶ Snyder, Jane McIntosh. »The Web of Song: Weaving Imagery in Homer and the Lyric Poets.« *Classical Journal* 76.3 (1981): 193–196; vprašanje tkanje-tekst in seveda pojem »ženske pisave« za zdaj puščam ob strani.

V zgodovinskem obdobju – predvsem v antičnih Atenah, ki so nam najbolj znane – proizvodnje in pripravljanje volne in tkanje doma kot izključno ženska proizvodnja ohranja določene ritualne konotacije. Keramični dodatek za koleno, ki služi za navijanje volne, onos ali *epinetron* je pogosto okrašen z ilustracijami, ki so povezane z žensko spolnostjo in rituali – svatbe, plesi ... in obdelava volne.¹⁷ Vprašanje, kdo je obdeloval volno, razširja področje spolnosti in ritualov: očitno je, da so svobodne ženske, sužnje in prostitutke enako obdelovale volno in izdelovale obleke.¹⁸ O tem obstaja bogata vizualna dokumentacija na poslikanih vazah.¹⁹ Vprašanje ženskega dela na tekstilu obravnava Eva Keuls v študiji, ki postavlja radikalna vprašanja o družbenih vlogah atenskih žensk.²⁰ Kar se oblačenja volne tiče, ostaja izrazit kos obleke, ki ga prostitutke pogosto nosijo na poslikanih vazah: to je kratek jopič, narejen iz volne – sicer nejasno, ali je pleten ali gre za kožuh: spodaj ima prostitutka krilo, ki je narejeno iz tenke, morda prozorne tkanine, ki se oprijema telesa. Podoben kostum imajo arhajske Kore – najboljša je kolekcija teh kipov, ki je ostala na Akropoli po perzijskem rušenju in jo danes hranijo v novem Muzeju Akropole. Kore verjetno predstavljajo tip ženske, ki je med perzijskimi napadi prišla iz jonskih grških naselbin iz Male Azije; v Atenah so bile prostitutke izključno tujke – tiste, ki niso imele očeta atenskega državljana in matere, hčerke atenskega državljana.²¹

Samo ti osnovni podatki o povezanosti žensk in obdelave volne ter izdelave oblek iz volne (skupaj z načini oblačenja žensk) govorijo o tem, da je to žensko delo prekašalo socialne in druge razdelitve znotraj ženskega sveta in oblikovalo skupni ženski prostor, obeležen z rituali in z

17 Kissell, Mary Lois. »Ancient Greek Yarn-Making.« *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art* 13 (1918): 235–237.

18 Wrenhaven, Kelly L. »The Identity of the 'Wool-Workers' in the Attic Manumissions.« *Hesperia* 78.3 (2009): 367–386.

19 Fischer, Marina. »Ancient Greek Prostitutes and the Textile Industry in Attic Vase-Painting ca. 550–450 bce.« *Classical World* 106.2 (2013): 219–259.

20 Keuls, Eva C. *The reign of the phallus: Sexual politics in ancient Athens*. Univ of California Press, 1993.

21 Glazebrook, Allison in Madeleine M. Henry (ur.). *Greek Prostitutes in the Ancient Mediterranean, 800 BCE–200 CE*. Univ. of Wisconsin Press, 2011.

ženskim pogledom na status in uporabo spolnosti, reprodukcije in z njimi povezanimi rituali.

26

Namen te študije je med drugim pokazati, kako pomembni so ritualni aspekti manipulacij z volno z vidika antropološke zgodovine spolov in spolnosti. Vpleteni v vplivne naracije in ideološke konstrukte so zlahka preživeli različne družbene spremembe in pustili sledove, ki jih lahko še danes beremo skupaj s podatki, sociološkimi raziskavami, statistikami in nasploh z dokumentacijsko-terensko obeleženimi rezultati raziskovanja predindustrijskega in industrijskega obdobja. Ženska, ki plete ali tke, ki piše (tekst, v osnovnem pomenu tkanje), ki s svojimi politikami sodeluje bolj ali manj vidno in globoko v konfliktih in dogovarjanju med spoloma, mora nujno biti prisotna v vseh pogledih na zgodovino volne in tekstilne industrije.

I. VOLNA MED ŽIVIM IN NEŽIVIM

ZGODOVINSKA SEMANTIKA IN ZGODOVINSKA ANTROPOLOGIJA: METODOLOŠKO VOZLIŠČE

29

Zgodovina jezika in besed nima stičnih točk z zgodovino ljudi: čeprav se zgodi, da zgodovino ljudi razumemo bolje, če razumemo spreminjanje pomena besed v določenih obdobjih, če ujamemo načine, kako so besede spreminjale pomene (fiksacija v terminologiji, sprememba predmeta, trenutno povezanega z besedo, kalki, posojanje besed itn.) – še zmeraj bo dober, če ne največji del besedila doživljal spremembe, ki jih lahko označimo samo kot arbitrarne. Ne gre za to, da ne poznamo pogojev in okoliščin za določeno obdobje; četudi se nam zdi, da razumemo in lahko pojasnimo spremembe v pomenu, to še zmeraj ne pomeni, da je naša razlaga točna in da ni sprememba arbitrarna. Z antropološko razumljeno potrebo ne moremo, denimo, razumeti izposojenke iz enega jezika v drugi, saj se izposojenke pogosto ne nanašajo na predmete ali pojme, ki jih ni v jeziku izposojevalca, ampak se nanašajo na dele telesa, rodbinske odnose, domače živali ... Semantične spremembe poskušamo povezati z obdobji zgodovine in jim s tem dajemo z ničimer utemeljeno kronologijo. Povezovanje arheoloških dognanj in zgodovine jezika se ni izkazalo za posebno uspešno, dogajale so se tudi prave katastrofe.²² Skratka, povezovanje zgodovinske semantike in zgodovinske antropologije ni dalo dobrih rezultatov vse do obdobja poststrukturalizma, ko je francoska šola antičnih študij okrog Jeana-Pierra Vernanta in Pierra Vidala Naqueta, natančneje prve generacije njunih učencev, postavila enostavno enačbo: treba je povezati, čim bolj sinhrono, besedo (označevalca)

22 V tridesetih letih prejšnjega stoletja je interpretacija kulture iz Vinče znanega arheologa Miloja Vasića dala nekaj upanja lingvistom; pozneje so njegove interpretacije zavrjene. Proti koncu tega stoletja je pred razpadom Jugoslavije in pozneje začela cveteti neznanstvena in v glavnem amaterska praksa paretimoloških »interpretacij«, ki so kot cilj imele dokazovanje o starosti določene etnične skupine na zahtevanem teritoriju ...

v tekstu in podobo besede (označenega) na predmetu, vsakdanjem ali umetniškem. Iz sinhrona kombinacije se potem lahko razumejo uporaba, potreba, obnašanje posameznika, obnašanje skupine, medsebojni odnosi, ritual in tudi fantazma, imaginarij določene kulture, poti simbolizacije v določenem obdobju. Ampak to je postalo mogoče šele, ko je Vernant prenovil učenja svojega učitelja Ignaca Meyersona²³ o historičnosti psihe. To je pomenilo, da razvoj psihe, ki ne sledi evolucionističnemu modelu, lahko ustvari razlike, ki jih ne moremo dojeti, če verjamemo v univerzalnost – trajno konsistentnost psihičnih stanj skozi evolucijo človeka ali brez nje. Razlike v oblikah kognitivnosti, videnja sveta (z optičnimi in akustičnimi razlikami), dojemanja časa itn. so postale predmet raziskav po stoletjih sprejemanja neargumentiranega mnenja, da so antični ljudje bili enaki »nam« (v različnih obdobjih). Izjemno koristne raziskave so namreč tudi prej pokazale,²⁴ da so se v antiki otroci učili pismenosti na popolnoma drugačen način od pedagoških načel modernega obdobja: namesto sistema prehajanja iz enostavnejših oblik v bolj zapletene se je antični učenec učil tako, da se je na pamet učil prvi in zadnji verz *Iliade*, potem drugi in predzadnji, vse do konca ... Šele potem je z učiteljem prihajal do pomenov, smisla in organizacije. V kulturi, v kateri je beseda bila izgovarjana, da bi se jo razumelo, je bilo takšno treniranje spomina nujno. S človeškim glasom v drugačni kulturi, v kateri je nastala molitev (pogovor z bogom) v sebi, se je spremenilo tudi človeško telo. Zato je razumljivo, da je Vernant moral zavrniti Freudove interpretacije antičnih mitov, ker je univerzalnost človekove psihe brez refleksije projicirana na antičnega človeka.²⁵ Lahko rečemo, da se je šele po prvih raziskavah francoske šole zgodovinske antropologije antike (ali antropologije antičnih svetov) začela nova epoha raziskovanja antičnega človeka. Ni ga bilo sicer možno intervjuvati – je pa v sodelova-

23 Meyerson, Ignace. *Le temps, la mémoire, l'histoire*. Presses Univ. de France, 1956; Freud, Sigmund in Ignace Meyerson. *La science des rêves*. 1927; Meyerson, Ignace in Jean-Pierre Vernant. *Écrits 1920-1983: pour une psychologie historique*. 1988; Meyerson, Ignace. *Les fonctions psychologiques et les oeuvres*. Albin Michel, 2014.

24 Marrou, Henri-Irénée. *Histoire de l'éducation dans l'antiquité: Le monde grec*. Points, 2014. Prvič objavljeno 1948.

25 Vernant, Jean-Pierre. *Œdipe sans complexe*. Éditions rationalistes, 1967.

nju zgodovinske semantike in zgodovinske antropologije in v tematski opredeljenosti na vsakdanjik prišlo do izjemno pomembnih sprememb v našem razumevanju še enega »drugega«, ki ga je oddaljil čas. Dodatna vrednost je bila nujno ponovno premišljevanje o »drugih« v našem svetu, o predsodkih in zatemitvah rasizma in kolonializma in o evrocentризmu. Šola je namreč uvedla primerjalne študije antičnih kultur celega sveta na inovativnih metodoloških osnovah in v strukturnih modelih, ki jih je postavila. Intervencija je prinesla izjemne rezultate, med katerimi je, denimo, cel niz različnih vizualnih motivov na poslikanih keramičnih predmetih, ki tvorijo nepogrešljiv katalog oziroma navodila za branje dolgega trajanja antičnih kultur.

31

Položaj zgodovinske lingvistike v celoti v sistemu akademskih disciplin ni napredoval – nasprotno, temeljno se je zmanjšal na mapah evropskega in svetovnega šolskega sistema. To postopoma zmanjšuje akademsko publiko, ki bi za lastne raziskave potrebovala podporo zgodovinske semantike. Na drugi strani je prav vprašanje preživljanja vseh antropologij, da so na določen način povezane s funkcioniranjem društva/države ter da proizvajajo koristna znanja. Ni prave potrebe, da se pod vprašaj postavi takšna politika, ki za prihodnost pripravlja manj misleče, bolj pokorne in nekomu drugemu »koristne« subjekte. Počasi umira tudi potreba, zasnovana na manj znanja, da se izkoristijo zakladi misli iz preteklosti in da se s pozabo prekrije vse, kar ni zdaj in takoj koristno običajno neznanemu pravemu uporabniku. Subverzija takšne miselnosti je morda še ena od malo preostalih poti, da se ohrani bogastvo misli pod krinko »koristi«. V to smer bom poskušala voditi svoje raziskovanje zgodovinske antropologije volne, ki največ materiala najde prav v antičnih svetovih.

Ker označuje razliko med živim in neživim, je volna povezana s ključnimi tabuji okrog posmrtnih, pogrebnih ritualov; v pogrebnih ritualih se posebej jasno vidijo spolne razlike oziroma sledovi spolnih tabujev, povezanih z »nečistim«; iz razlikovanja živega in neživega se v zgodovini indoevropskih jezikov ustvarja slovnični ženski spol, torej najmlajši – ženski spol se v glavnem konstruira iz množine neživega – neutruma; volna je sekundarna materija v ritualih, nepovezanih s smrtjo in pogrebom, ni del žrtvovanja, ampak jo nekateri miti povezujejo s plodnostjo;

volna nima posebnega vizualnega oziroma simbolnega statusa, ampak določa družbeni položaj nosilca ali modo; postopki z volno so številni in dobro prepoznavni, proizvodnja oblek in tkanin nasploh je hišna in ženska, razen delavnic preprog; šele tehnologije obdelave volne dajejo izjemno široke možnosti metonimij, metafor in simbolizacij; na »drugi obali« antropologije volne ostaja ovčereja, drugačni rituali z vlogo žrtve, odnos do živali.

32

Vse te linije raziskovanja zahtevajo kolikor toliko jasen pregled pomenov in etimologij. Prva osnova za raziskovanje je torej priročni etimološki leksikon nazivov za ovco, runo in volno, omejen na indoevropske jezike. Naslednji korak je povezovanje obstoječih antičnih tekstov, obstoječih podatkov in rezultatov raziskav, v katerih se lahko sledi pomenom in se na osnovi branja uveljavljajo semantične spremembe v zgodovinski semantiki te skupine besed.

Kontinuitete in diskontinuitete v uporabi, razširjenosti volne in tehnologij, ki se za njo uporabljajo, kot tudi usode ovčereje po antičnem obdobju opredeljujejo evropske poti in postaje volne: zgodovinska semantika in družbeni status volne, skupaj s pomeni v kulturi in z razvojem industrije, se nadaljujejo na antičnih osnovah.

IMENOVANJE VOLNE: ETIMOLOGIJE, ZGODOVINSKA SEMANTIKA

Etimologija besede volna, skupaj z besedo las, predstavlja dokaj enostavno skupno poreklo²⁶ v slovanskih jezikih, ampak to ni edini arhetip za besedi volna in las, ker je homonimov veliko. Hjalmar Frisk za grško εἶπος daje podrobno etimologijo.²⁷ Latinsko lana sledi že utemeljeni indoevropski etimološki liniji²⁸ v slovarju Ernout-Meilleta, s tem da sta avtorja popolnoma prepričana o povezavi z latinskim *vel-*

26 Snój, Marko. Slovenski etimološki slovar³, www.fran.si. Enako je stcslovan. *vl̃na*, hrv., srb. *vùna*, nar. rus. *vólna*, češ. *vlna*. Pslovan. *velna je dalje enako z lit. *vilna*, let. *vilna*, stind. *úrñā*, av. *varəñā*, lat. *lāna*, het. *hulana-*, kar se je vse razvilo iz ide. *h2uǵh2nah2 'volna', izpeljanke iz baze **h2uelh2-* 'dlaka, volna'. Sorodno je tudi gr. *lēnos*, dorsko *lānos* 'volna' Beseda je morda izpeljana iz istega ide. korena kot lat. *vellere* 'puliti'. Če je domneva pravilna, je prvotni pomen *'kar je izpuljeno, napuljeno' (Va I, 339, Po, 1139, RasStud, 202).

Enako je stcslovan. *vlās* 'las, kocina', hrv., srb. *vlās*, rus. *vólos*, češ. *vlas*. Pslovan. *vōls 'las, kocina' se je razvilo iz ide. **(h2)ólk'o-*, iz česar je tudi stind. *válsa-* 'mlada veja, poganjek' in av. *varāsa-* 'las, kocina'. Iz sorodnih ide. izhodišč je še ags. *wlōh* 'vlakno', isl. *lól*, dan. *lu* 'kosem, hrapavost tkanine'. Navedene besede so tvorjene iz ide. baze **(h2)uelk-*, ki je morda sorodna z bazo **(h2)uel(h2)-* 'dlaka, volna' (Po, 1139, Be II, 125).

27 Frisk, Hjalmar. *Griechisches etymologisches wörterbuch*. Vol. I. C. Winter, 1960.

εἶπος

Etymologie: Von den zum Vergleich herangezogenen Wörtern interessiert in erster Linie (nach Schulze Q. 119f.) lat. *vervĕx*, *-ĕcis* 'Hammel' als k-Ableitung eines hypothetischen Stammes *ueru-*, der auch in εἶπος, falls, wie wahrscheinlich, aus *ἔρπος und letzten Endes (durch Dissimilation?, Solmsen Unt. 188f.) aus *ἔρρπος, vorliegen kann; die Funktion dieses Stammes bleibt allerdings unbekannt. Entferntere Beziehung zum Wort für 'Lamm', gr. (ῥ)άρην (s. d.) usw. ist gewiß möglich. Dagegen bleibt air. *fērb* 'Kuh' schon wegen der Bedeutung (außerdem wohl b aus idg. bh; Pokorny bei WP. I, 270) besser weg. Andere Hypothesen, die für εἶπος ohne Belang sind, bei WP. a. a. O., W.-Hofmann s. *vervĕx* (m. Lit.). — Die Zusammenstellung mit heth. *ešri-* 'Wollvlies' (Benveniste BSL 50, 42f.), an sich sehr verlockend, ist möglich nur unter der ganz unwahrscheinlichen Annahme, daß die att. Formen εὔ-επος, ἔριον usw. nicht lautgerecht wären, sondern ihren ion. Entsprechungen nach Fällen wie δειρή : δέρη analogisch an die Seite getreten sind.

28 Ernout, A.- Meillet et al. *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots*. Librairie Klincksieck, Paris, 1967, s.v.

lus. Chantraine²⁹ etimologijo za εἶρος ponuja v povezavi z mikenskim *wewēea*, volna: tako kot v mnogih drugih primerih mikenska beseda potrjuje že ustanovljeno indoevropsko etimologijo. Najbolj očitno semasiološko linijo najdemo v novogrški besedi μαλλί/μαλλιá: ednina pomeni volna, množina lasje. Chantraine sicer meni, da ni potrjene etimologije za besedo, ki v antični grščini pomeni kos volne: μαλλός. V Proto-indoevropskem slovarju Univerze v Helsinkih³⁰ je navedena fonetska zgodovina besede iz arhetipa;³¹ drugih kombinacij ni, avtorji prenašajo Liddell-Scottov navod o poreklu iz makedonščine.³² To izhaja iz dveh del, Plutarhovega življenjepisa Aleksandra³³ in Strabonove *Geografije*.³⁴ Plutarh omenja Mimalone kot bakhantke in se zgraža nad razpuščenim načinom slavljenja Dioniza v Makedoniji med ženskami, Strabon pa – v delu o Dionizovih spremljevalkah – samo omenja Mimalone kot bakhantke. Zaprt je krog etimologije in kombinacije z (morda) reduplikacijo mi-, brez dobrih dokazov: pravzaprav velja samo kot opomin, da »sozvočje« ne pomeni nič in ne pove ničesar o povezanosti besed.

V slovanskih jezikih je pri besedi volna/vuna nastala sprememba, ki jo Petar Skok tako pojasnjuje:³⁵

**mei-* na nižem prijevojnem stepenu, proširen formantom *-na *uɫna̯* (= sanskr. *urna*). U sjevernim slavinama i u stcslav. postoji ho- monim *ι̯bna*

29 Chantraine, P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: histoire des mots*. Librairie Klincksieck, Paris, 1990, s.v.

30 *Proto-Indo-European Lexicon: The generative etymological dictionary of Indo-European languages* © 2014-2019 University of Helsinki.

31 PIE **mimeahlón-* Maced. μιμαλλόν- (f.pl) 'αἱ βάκχαι' (LSJ. 1135) (μιμαλλόνες [pLN])

1. PIE **mimeahlón-*PIE *ea → aa De Saussure's rule for PIE *ea Rea>aa → **mimaahlón-* (SPIE §2.2.7)

2. *mimaahlón-*PIE *a → Ø Loss of *a Ra>0 → **mimahlón-*(SPIE §2.2.4)

3. *mimahlón-*PIE *h → Ø Loss of segmental *h Rh>0 → **mimalón-*(SPIE §2.1.4)

4. *mimalón-*PIE *ln → ll Assimilation of PIE *ln into ll Rln>ll → **mimallón-*

5. *mimallón-*Change from Latin to Greek alphabet RLa>Gr → Maced. μιμαλλόν-

32 Liddell, H. G. in R. Scott. *A Greek-English Lexicon*. Oxford, Clarendon Press, 1940, s.v.

33 *Plutarch's Lives*. Prev. Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1919. 7, 1994, 2.5

34 Baladié, Raoul. *Strabon, Géographies*. Budé, Paris, Les Belles Lettres, 1989, 10.3.10.

35 Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971, s.v.

»val«. U slov. i hrv.-srp. propao je taj homonim zbog izbjegavanja siuonimije i zamijenjen je sa val od istog ie. korijena.

Za runo:³⁶

Uporeduje se sa stnord. *ryja*, *ruða* (set-baza) »den Schafen Wolle ausreissen«, norv. *r* u »Winterwolle«. Iz tog uporedenja izlazi da je runo poimeničena pridjevska izvedenica od prijevoja perfektuma ie. korijena *rou : *reu- »čupati«. Upor. gallo-lat. *reño*. V. *rilo*, *rov*, *rvati se*. Arbanasi posudiše runs »jagnje« < *^zunьc*.

35

Za strići:³⁷

striza f (Vuk, Kosmet) = triza — riza »l Tuchschnitzel, 2° svita (Crna Gora)« = na -bk ústrižok, gen. -ška, istrižak, gen. -ška (Šulek) = ostrižak, gen. -ška = ostrižak (Vodice) »malo vune«. Augmentativ na -ina ostrižine f pl. Poimeničen part. perf. pas. *istrizanica*. Samoglasnik *t'* je nastao iz ie. dvo-glasa *ei* u ie. korijenu *streig-, koji se nalazi u lat. *striga*, *strigilis*, gr. στρίγξ, gen. -γγός, nvnjem. *streiden*. Taj je korijen stvoren formantom *g* od *ster-, koji se nalazi u struna.

Vasmer³⁸ s. шершавый шершав navaja še eno onomasijo, kjer bi slovensko izhodišče bilo: словен., sřšati «торчать, быть растрепанным», v možni povezavi strići.

Onomasiološko bogastvo besed, ki označujejo volno, očitno večkrat sposojenih in potujočih med jeziki v mediteranskem in širše v evroazijskem prostoru, priča o njeni prisotnosti; semasiološka razvejenost ima tri glavne linije oblikovanja pomenov: volna/lasje, strižena sestavina, pokrivalo/pletanje. Etimologije so potrjene, samo v primeru novogrške besede *μαλλι/μαλλιά* etimologije še ni, čeprav je potrjen arhetip oziroma fonetična zgodovina. Povezava z antično makedonščino nima dovolj dokazov v drugih protoindoevropskih jezikih. Provizorno se beseda lahko opredeli kot paleobalkanska.

³⁶ Ibidem, s.v.

³⁷ Ibidem, s.v.

³⁸ Vasmer, Max. *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. vols. Heidelberg, Carl Winter, 1953, s.v.

Zdelo se mi je, da je etimološki pregled obstoječih kombinacij nujen. Prvič, ujema se z izrazito razprostranjenostjo volne v starem svetu, kar potrjujejo arheološke najdbe; drugič, zgodovina pomenov daje določen vpogled v uporabe in postopke z volno; in tretjič, predstavljanje etimologije je nujno v znanstvenih nelingvističnih tekstih, kulturnih tekstih in tudi praksah javnih diskurzov, ki izrazito ne spoštujejo znanstvenih pogojev posega v etimologijo, jo zapostavljajo kot znanost in občasno prav promovirajo ignoranco tistih, ki o »etimologiji« pišejo in govorijo kot o podobnosti zvokov oziroma besed ter tako najdejo »substrate« katerega že jezika želijo. To je izrazito v paraznanstvenih skupinah, denimo tistih, ki v takšnih »raziskavah« iščejo prav fantastično stare korenine Slovencev, v venetologiji in podobno. Mnoge od takšnih paraznanstvenih publikacij se pojavljajo v dragih izdajah in se nesramno reklamirajo. Obenem avtorji in njihovi pristaši napadajo znanstvenike z nič manj fantastičnimi političnimi »argumenti« s ciljem ohranjanja in širjenja lastnega psevdoznanstvenega populizma. Istočasno pa lahko znanstveno preverjenim in mednarodno priznanim lingvističnim in leksikološkim projektom zmanjkajo sredstva ...